

**ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТУ НАВЧАННЯ СУЧАСНИХ ІНОЗЕМНИХ МОВ У
ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ ПЕРІОДУ 1900-1917 РР.**

У статті проаналізовано деякі програми викладання іноземних мов і проекти шкільної реформи початку ХХ ст. Розкрито головні особливості формування цілей навчання іноземних мов у період 1900-1917 рр.

У сучасних умовах розвитку загальноєвропейської і глобальної взаємодії та інтеграції знання іноземних мов і їх викладання визначається як один з пріоритетних напрямів освітньої діяльності держав світу. Успішна реалізація цих вимог на теренах шкільної освіти в Україні значною мірою залежить від змісту цілей навчання іноземної мови. А інноваційний характер процесу покращення якості спілкування між європейцями з різною мовою та культурним підґрунтям засвідчує необхідність оновлення цілей навчання іноземної мови в умовах вітчизняної школи.

Вирішення цього складного завдання сьогодення потребує вивчення, аналізу та врахування вже існуючого досвіду постановки і зміни цілей навчання іноземної мови у теорії і практиці вітчизняної шкільної освіти.

Серед тих досліджень, які стосуються цілей навчання іноземної мови, слід відзначити дослідження проблем практичного оволодіння іноземною мовою, виховного потенціалу іноземної мови та загальноосвітньої ролі вивчення іноземної мови (О.О. Миролюбов, Л.В. Щерба, Г.В. Рогова,

Н.І. Верещагіна, І.В. Рахманов, О.І. Москальська, О.Б. Бігич, А.Г. Кирда, В.Н. Карпова, А.В. Красуля). Але історіографічний огляд вітчизняної літератури засвідчує відсутність спеціальних історико-педагогічних досліджень проблеми розвитку цільового компонента навчання іноземних мов у вітчизняній школі. Єдине за останнє десятиріччя дослідження історичних аспектів вивчення іноземних мов у школах України було здійснене у 2004 р. і присвячене теоретичним і методичним засадам навчання іноземних мов у період 1917-1933 р. р. (Н.В. Борисова).

У зв'язку з недостатнім висвітленням проблеми формування цільового компонента навчання іноземних мов у шкільній освіті метою даної статті обрано розкриття змісту і з'ясування особливостей формування цілей навчання іноземної мови у вітчизняній школі протягом 1900-1917 р. р., які в контексті реформи середньої школи стали суттєвою віхою у зміні цільового компонента викладання іноземних мов. Основне завдання – визначити ті чинники, що зумовили зміни цілей навчання іноземної мови на початку ХХ ст.

Історичний розвиток суспільства засвідчує, що зміст цілей навчання іноземної мови є похідною від тих вимог, які суспільство ставить щодо того, які іноземні мови і в якому об'ємі необхідні для вивчення. Соціальне замовлення на навчання тієї чи іншої мови знаходиться під значним впливом соціально-культурних, політичних та економічних чинників, що є вирішальними на даний момент розвитку держави.

Освітня діяльність у вітчизняних шкільних закладах кінця ХІХ-початку ХХ століття спиралася на досвід відомих педагогів: А. Дістервега, Я.А. Коменського К.Д. Ушинського та ін. К.Д. Ушинський писав, що іноземні мови можна вивчати з різною метою: як для ознайомлення з літературою того народу, мову якого вивчають, так і з метою логічного розвитку дитини, бо засвоєння кожної мови сприяє найкращій розумовій діяльності [1: 116].

Основними середніми загальноосвітніми закладами на початку ХХ століття, у яких викладалися іноземні мови, були гімназії і реальні училища. У досліджуваній період у них продовжував діяти Статут гімназій і прогімназій 1871 року, в якому йшлося про те, що гімназії створені для підготовки учнів до вступу в університет і вищі спеціальні навчальні заклади та для отримання загальної освіти.

Статут гімназій і прогімназій 1871 р. утвердив статус класичної гімназії як єдиного типу середнього навчального закладу, в якому понад 40% навчального часу відводилося на стародавні мови. Вивчення стародавніх мов у класичних гімназіях дозволяло продовжувати освіту в університеті, бо лише ці мови і математика створювали, на думку їх прихильників, необхідну основу для істинно наукового знання.

Статутом 1871 р. в чоловічих гімназіях викладання латинської мови запроваджувалося з 1-го класу (8 годин на тиждень), а грецької – з 3-го класу (5 годин на тиждень) [2: 55].

Стосовно викладання нових мов було прийняте рішення розпочинати їх вивчення з 2-го, а не з 1-го класу, бо вже в той час вважалося методично невиправданим одночасне введення кількох мов (російської, латинської, французької і німецької), які представляли різні мовні системи. Висловлювалася також думка, що одночасне вивчення двох нових іноземних мов є занадто складним і не дуже доцільним. Тому були гімназії і з однією західноєвропейською мовою, і з двома.

Згідно зі Статутом, метою вивчення нових іноземних мов у гімназіях було розуміння історичних творів і оволодіння таким запасом слів і виразів, щоб учні могли читати без словника неважку літературу з тієї спеціальності, яку вони собі виберуть у вищому навчальному закладі, користуючись лише спеціальним лексиконом для перекладу термінів з даної науки. Крім вивчення граматики, широко застосовувався переклад з іноземної мови на російську, а також можливим було приєднання зворотного перекладу, переказу і перефразування [2: 135].

У 1900 році за редакцією В.А. Маврицького були видані "Правила та програми класичних гімназій і прогімназій відомства Міністерства народної освіти", які визначали мету навчання нових мов у гімназіях наступним чином: навчити учнів читати та розуміти твори німецьких і французьких письменників. Переклади з іноземних мов російською мовою і навпаки були не обов'язковими. Проте під час вивчення певного граматичного матеріалу, особливо в молодших класах, переклад з російської мови іноземними мовами іноді

здійснювали в усній формі. Тобто практичною метою було формування рецептивних та рецептивно-репродуктивних умінь.

Про розподіл іноземних мов за класами на початку XX ст. яскраво свідчить Житомирська перша гімназія, яка складалася з 16 класів: 8 нормальних, 7 паралельних і 1 підготовчого. У ній навчалося 670 учнів, які ділилися за класами, віровизнанням і станом у суспільстві. Стародавні і нові іноземні мови були обов'язковими предметами для вивчення. Причому, латинська мова вивчалася з 1-го класу, грецька – з 3-го, а французька і німецька – в усіх класах [3: 9-15]. Ці факти підтверджують зростання значення нових мов у шкільній освіті на початку XX ст.

У цей період нові іноземні мови (французька і німецька) вивчалися також у жіночих гімназіях. Але ці мови були необов'язковим предметом і викладалися за окрему плату (5-10 рублів у рік за кожну мову). Так, у 1908 р. загальна частка учениць, які вивчали французьку мову, становила 45% усієї кількості учениць жіночих гімназій Київського навчального округу, а частка тих, хто вивчав німецьку, – 35% [4: 72]. Визнаючи важливість і навіть необхідність знайомства хоча б з однією новою іноземною мовою, всі педагогічні ради жіночих гімназій висловлювали думку про обов'язкове вивчення однієї з них. У 1911 році частка дівчат, які вивчали французьку мову, складала 53% усієї кількості учениць жіночих гімназій Київського навчального округу, а німецьку – 50%; у 1916 році – 52,2% і 47,9% відповідно.

У 1911 році були видані "Правила і програми реальних училищ відомства Міністерства народної освіти з останніми доповненнями" за редакцією Орлова. У них зазначалося, що нові мови вважалися загальноосвітнім та спеціально-практичним предметом. Навчання нових мов повинне сприяти розумовому розвитку учнів (розвиваюча мета), надавати необхідні знання для здобування загальної освіти, відкривати можливості користування західноєвропейськими літературними творами (освітня мета). Вивчення німецької та французької мов мало також практичну мету, яка передбачала не лише засвоєння учнями граматики і їхню здатність розуміти іншомовний текст, а також уміння швидко писати, що було важливо при веденні справ і складанні паперів. Досягнення таких результатів вважалося можливим завдяки великій кількості навчальних годин (26 – з німецької, 21 – з французької), що відводили в реальних училищах на викладання нових мов.

Англійська мова до початку XX ст. не входила до складу поширених у шкільному навчальному процесі мов. На думку І.О. Грузинської, єдиними навчальними закладами, у програми яких з 1911 р. планомірно увійшла англійська мова, були комерційні училища [5: 52]. Але з аналізів звітів попечителя Київського навчального округу за 1908, 1911 і 1916 років ми бачимо, що в деяких гімназіях України викладання англійської мови почало вводитися раніше, хоча й розглядалося як певний відступ від статуту та таблиці тижневих уроків. Так, у 1911 р. в Київській гімназії В.П. Науменка відступом від статуту було введення англійської мови до числа обов'язкових предметів. У попередні роки вивчення англійської мови у цій гімназії розпочиналося з 4-го класу. Проте педагогічна рада виявила навчання у 4-му класі досить складним і ухвалила рішення про те, щоб із другого півріччя 1909 р. розпочинати вивчення цього предмету з 5-го класу. Тому кількість уроків англійської мови була наступною: у 5 – 6-их класах – по 3 уроки на тиждень, у 7 – 8-их – по 2.

За даними звіту попечителя Київського навчального округу за 1916 р., англійську мову (як необов'язковий предмет) вивчали в 6 гімназіях (8,3%) 367 учнів.

У цих самих звітах є дані про викладання англійської мови у реальних училищах і жіночих гімназіях. Нові іноземні мови (французька, німецька, англійська) залишалися в них необов'язковими предметами.

Щодо комерційних училищ, то з їх програми були вилучені грецька мова і латина. Ці факти характеризують цільову установку комерційних училищ – створити культурного купця, комерсанта, озброєного практичними знаннями. Кількість годин, яка відводилася на нові мови, була більшою, ніж у гімназіях. Практична мета навчання іноземних мов у комерційних училищах полягала в оволодінні учнями мовленнєвими навичками та навичками розуміння тексту.

З 1910 р. розроблялися проекти реформи середньої школи. Запропонований комісією Державної думи у 1912 р. проект реформи середньої школи і поширені в 1915 році міністром П.М. Ігнат'євим матеріали по реформі показали наміри міністерства освіти запровадити єдиний тип середньої загальноосвітньої школи, побудованої на принципах природознавства і людинознавства [6]. На основі цих принципів вивчення класичних мов у середній школі почало вважатися зайвим елементом загальної освіти, а школа переставала розглядати своєю безпосередньою метою підготовку до вищих навчальних закладів. Класичні мови отримували статус додаткового навчального предмету у гімназіях, які готували майбутніх філологів.

Відповідно до проекту реформи середньої школи, всесторонній розумовий розвиток, сила, глибина і точність мислення, розвинуте моральне почуття, витончений естетичний смак, тобто всі риси високої інтелектуальної й емоційної культури, можуть бути досягнуті і без знання іноземних мов, якщо національна наука, література і мистецтво знаходяться на відповідному рівні. При відсутності цієї останньої умови знання іноземних мов лише певною мірою може компенсувати недоліки культурного середовища [6: 26].

У проекті 1912 р. іноземні мови трактуються як засіб отримання знань, а як негативна риса попереднього досвіду зазначався той факт, що викладання французької і німецької мов вважалося до цього часу більш необхідним, ніж розуміння явищ природи.

Таким чином, з метою уникнення багатопредметності шкільного курсу та в результаті зіставлення освітньої цінності навчальних предметів, у більшості середніх навчальних закладів встановлювалося вивчення тільки однієї нової мови. Проте у цілому проект реформи середньої школи не був реалізований.

Як свідчать історичні матеріали, у гімназіях продовжував діяти такий розклад: на латинську мову відводилося 30 годин (навчання розпочиналося з 3-го класу), на німецьку – 23 (з 1-го класу), на французьку – 24

(з 2-го класу). У реальних училищах на вивчення німецької мови передбачалося 26 годин, а французької – 21 [7; 9].

Реформа середньої школи 1915 року внесла певні зміни у постановку цілей навчання нових іноземних мов. У пояснювальній записці до "Матеріалів по реформі середньої школи" (1915) виділялися 3 відділи середнього навчального закладу, на яких передбачалося вивчення стародавніх нових мов, – новогуманітарний, реальний і старокласичний, відповідно до різноманітних індивідуальних потреб учнів.

Цілі навчання іноземних мов на різних відділеннях варіювалися. Так, викладання нових мов на новогуманітарному відділі мало за мету досягнення учнями такого рівня знань, при якому вони могли б після закінчення навчального закладу читати і розуміти серйозну іноземну літературу та користуватися словником (практична ціль). Крім того, навчання іноземних мов повинно було сприяти розумовому розвитку учнів (розвиваюча ціль), привчати їх вдумливо читати текст і знайомити з видатними науковими та літературними творами, а також культурою певного народу (освітня ціль) [7: 109]. Як бачимо, у пояснювальній записці "Матеріалів по реформі середньої школи" (1915) відсутнє виділення виховної цілі навчання іноземних мов.

При меншій кількості знань з нових мов на реальному відділі від учнів вимагалось лише вміння розуміти нескладні іноземні тексти розповідного характеру за допомогою словника і граматики, а основне завдання викладання полягало у створенні міцної основи, виходячи з якої, учні, після закінчення школи, могли б розширити і поглибити свої знання з певної мови. Освітня мета навчання іноземних мов на реальному відділі була такою ж скромною, як і на новогуманітарному [7: 109]. На реальному відділі середньої школи готували майбутніх працівників торгівлі і промисловості. Призначення нових іноземних мов було вузько практичним.

Хоча на першому ступені навчання іноземної мови, який охоплював 4-й, 5-й і 6-й класи, на старокласичному відділі було на 1 урок більше, ніж на реальному, але це суттєво не могло відбитися на результатах викладання. Класичні мови почали вивчатися для загальної освіти. Їх освітня цінність полягала у підготовці майбутніх філологів.

Головною метою викладання стародавньої мови (латинської) на старокласичному відділі було читання творів римських авторів і засвоєння основних правил латинської граматики. Переклади з латинської мови на російську і навпаки повинні були закріпити правила в пам'яті учнів.

Варто вказати на те, що для досягнення зазначеної для кожного відділу мети вчитель мав право на вільний вибір методу навчання. Але при цьому рекомендувалося брати до уваги наступні вказівки:

1. Всі види занять з іноземних мов повинні бути по можливості спрямовані на розвиток самодіяльності учнів.
2. Прийом перекладів повинен бути визнаний доцільним, а тому й бажаним. Але мета навчання іноземної мови – розуміння іноземних творів, а не їх переклад.
3. Знання граматики виступає не метою навчання, а лише засобом, який сприяє досягненню мети, тобто полегшує розуміння іноземного тексту.
4. Уміння самостійно писати іноземною мовою не є метою навчання. На першому ступені навчання доцільними повинні бути визнані письмові завдання у вигляді списувань із книги і вирішення орфографічних задач, а на другому – переклад з іноземної мови на російську.

У 1917 році "Проект реформи чоловічих гімназій Міністерства народної освіти" зазнав корінних змін. Але, на думку К. Ганшиної, розпорядок викладання нових мов, рекомендований проектом, не вносив у його зміст ніякого покращення.

Отже, можна зробити висновок про те, що цілі вивчення іноземних мов у середній школі нового типу мали залежати від профілю подальшої навчальної чи трудової діяльності її випускників.

Результати проведеного дослідження дозволяють визначити чинники, які зумовили зміни цілей навчання іноземної мови на початку ХХ ст. Ними є:

- 1) суспільно-політичний і економічний розвиток країни;
- 2) загальні цілі і принципи організації середньої освіти;
- 3) забезпечення різноманітних індивідуальних потреб учнів і подальших професійних життєвих потреб.

Загальна проблема розкриття змісту і з'ясування основних тенденцій розвитку цілей навчання іноземної мови у вітчизняній школі протягом наступних етапів розвитку є маловивченою і потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1988. – 496 с.
2. Ганелин Ш.И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века. – 2-е испр. и доп. изд. – М.: Учпедгиз, 1954. – 433 с.
3. Краткий отчет о состоянии Житомирской первой гимназии за 1900-1901 учебный год / Сост. А.Н. Цыркун. – Житомир, 1901. – 49 с.
4. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1908 г. – К., 1909. – 79 с.
5. Грузинская И.А. Методика преподавания английского языка в средней школе. – М.: Учпедгиз, 1938. – 192 с.
6. Проект реформы средней школы. Доклад Собрания, образованного Государственной Думой для разработки проекта реформы средней школы. – СПб.: Издание журнала "Русская Школа", 1912. – 77 с.
7. Матеріали по реформі середньої школи // Журнал Міністерства Народного Просвіщення. – Петроград: Сенатська типографія, 1915. – Ч. LX. – 144 с.

Матеріал надійшов до редакції 8.10.2005 р.

Лытнева Т.В. Формирование целевого компонента обучения современным иностранным языкам в отечественной школе периода 1900-1917 гг.

В статье анализируются некоторые программы преподавания иностранных языков и проекты школьной реформы начала XX в. Раскрываются главные особенности формирования целей обучения иностранным языкам в период 1900-1917 гг.

Lytnyova T.V. Forming of the Aims of Teaching Modern Foreign Languages in State Schools during 1900-1917.

The paper analyses some curricula of teaching foreign languages and school reform projects at the beginning of the 20th century and reveals the main peculiarities of forming of the aims of teaching foreign languages in 1900-1917.